

A MAGYAR ÍRÓK EGYESÜLETÉNEK FOLYÓIRATA

LYUKAS LŐRÁ

XXXII. ÉVFOLYAM VI.

2023/6. SZÁM

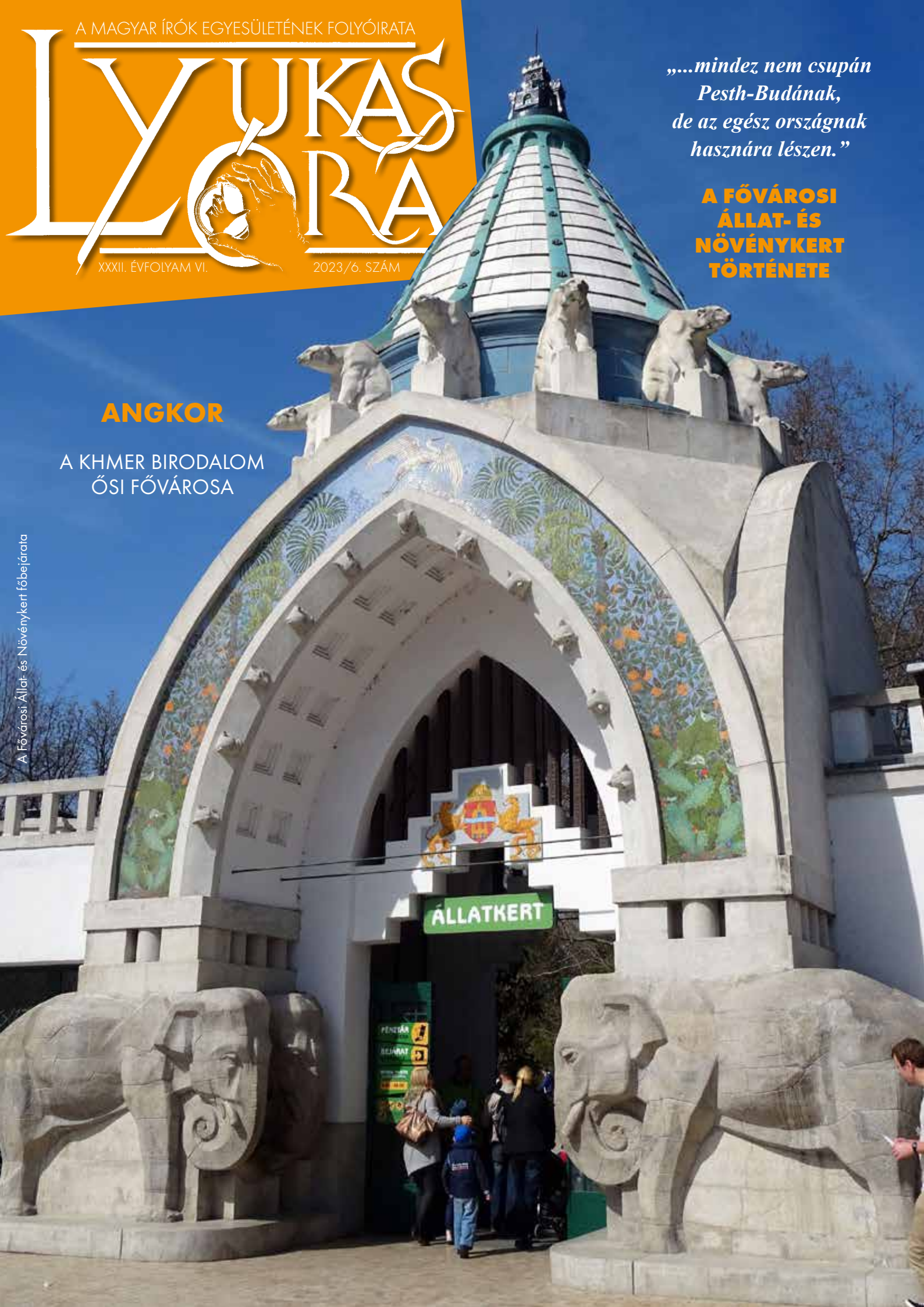
„...mindez nem csupán
Pesth-Budának,
de az egész országnak
hasznára leszén.”

**A FŐVÁROSI
ÁLLAT- ÉS
NÖVÉNYKERT
TÖRTÉNETE**

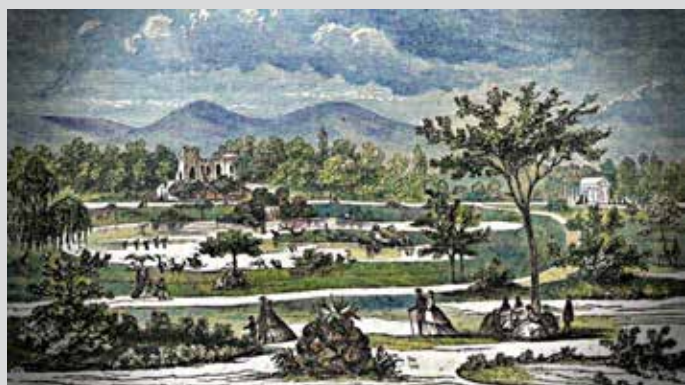
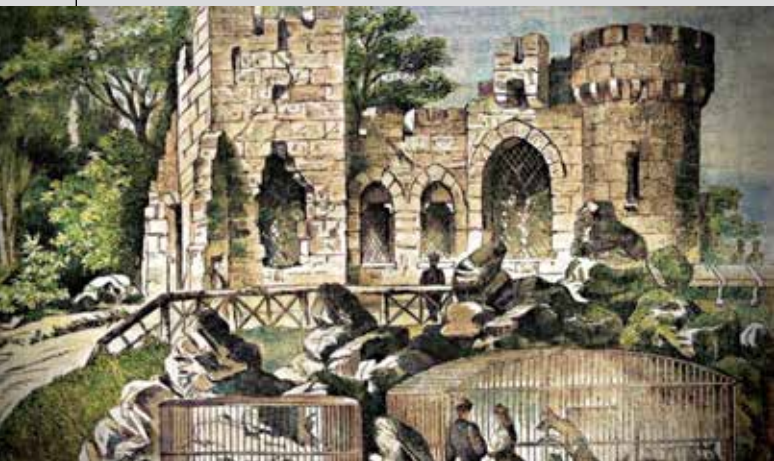
ANGKOR

A KHMER BIRODALOM
ŐSI FŐVÁROSA

A Fővárosi Állat- és Növénykert főbejárata

*Pest-budai fotográfiák a Fővárosi
Állat- és Növénykert alapítása idején*

SÁGHY ILDIKÓ

NYÁRIDŐBEN

Ugyan hová is invitálhatná nyáridőben olvasóinkat folyóiratunk? Igen, mostani különszámunkban élménydús utazásra hívjuk önöket, mégpedig térben és időben egyaránt különleges utakra. Igaz, képzeletbeli társasutazás lesz ez, de azt reméljük, hogy még a tapasztalt utazók is felfedezhetnek számukra eddig ismeretlen vidékeket. Ráadásul két, nagyon is különböző szellemi sétát tehetnek nyári különszámunkat lapozva.

Néhány napja, pontosabban augusztus 9-én dr. Sós Endre, a Fővárosi Állat- és Növénykert igazgatója az M1 tévécsatornán az állatkert „születésnapjára” hívta fel a figyelmet mondván: százötvenhét évesek vagyunk, hiszen állatkertünk Magyarország legelső és a világ egyik legrégebbi állatkertjeként 1866. augusztus 9-én nyitotta meg kapuit. Az eseményt napokig tartó fesztivállal ünnepelte meg az állatkert, sőt születésnap tortát is készült – természetesen az állatok ízlése szerint –, amelyet maga az igazgató vágott fel és porciózott ki a kert különféle étkezésgényű lakóinak.

A születésnap kapcsán az állatkert honlapján néhány érdekességről is értesülhettünk: például arról, hogy az első állattartó kerteket az ókori Kelet államaiban hozták létre. Feljegyezték, hogy az ókori Mezopotámia egyik jeles uralkodója, Sulgi, népes állatseregletet mondhatott a magának, az ókori Egyiptomban pedig már Hatsepszut királynő idejében létesítettek állattartó kertet, amely az Ámon-papság fennhatósága alá tartozott. A távoli Kínában Vu Vang császár csaknem négyezer éve állatkertet alapított, sőt a legenda szerint az uralkodó itt fedezte fel a selyemhernyó gubójának fonalas szerkezetét, megalapozva ezzel a híres kínai selyemtermelést. A világhódító Nagy Sándor Alexandriában alapított nyilvános állatkertet, s a kert igazgatásával tanítómesterét, Arisztotelészt bízta meg. És hogy a hazai vonatkozásokról is szóljunk:

feljegyezték például, hogy Nagy Lajos király Nápolyból egy oroszánt szerzett be magának. Bonfini leírásaiból azt is tudjuk, hogy Mátyás is kapott oroszlánokat, még hozzá a Velencei Köztársaságtól. A monda szerint, amikor 1490-ben Mátyás király Bécsben meghalt, az uralkodó oroszlánja is elpusztult a budai várkertben. Híres volt az egri vadaskert is, amelyet Gárdonyi Géza is megemlíti az *Egri csillagok* című regényében...

Nos, Kocsis Tibor *Sissi zsiráfjától a Biodómgig* című dokumentumfilmjének szövegét és képeit böngészve olvasóink most a budapesti állatkert történetét, első száz évének érdekes eseményeit követhetik nyomon.

És tartogatunk még egy különleges utat olvasóinknak: Angkor, a Khmer Birodalom hajdani fővárosa templomainak, kolostorainak monumentális romjai közé is elkalauzoljuk önöket. Munkatársunk, Kő András jegyzetében Pilinszky János szavait idézi ezzel kapcsolatban.

„Minden templom egy-egy világmodell... Tudva, nem tudva: a templom a mindenség megtestesülése, inkarnációja, a megfoghatatlan univerzum csodáival határos megjelenése és önátadása közöttünk, s így értelemben rokona a másik, sokkalta nagyobb titoknak, amit emberi történetünkben Isten megtestesülése jelentett.” Aztán így folytatja:

„Ilyen gondolatok foglalkoztatják az utazót, ha a kambodzsi Angkorba, a khmer templomok ősi fővárosába viszi el a jó sorsa. Mert az angkori templomok élménye elementáris erővel hat nemcsak a szemre, hanem a lélekre is... Jóllehet az évszázadok során a templomokat őserdő nőtte be, mára megtisztították a romok közvetlen környezetét, és járható utak vezetnek a nevezetességekhez – a csodákhoz. És ma a világ hét csodája közt tartják számon Angkort, amely sokáig a dzsungelben aludta álmát.”

Felhőtlen utazást kívánunk olvasóinknak!

A FLÓRA FILM ÚJABB KURIÓZUMA

Előző Lyukasóra-számunkban közreadtuk Kocsis Tibor Békebeli Budapest című dokumentumfilmjét, és beszámoltunk arról is, hogy a Balázs Béla-díjas rendező, operatőr hogyan alapította meg a Flóra Film International Kft.-t (röviden Flóra Film) azzal a szándékkal, hogy magyar dokumentumfilmeket és tudományos ismeretterjesztő filmeket hozzon létre a magyar és az egyetemes kultúra értékeinek megismertetésére. Most a Fővárosi Állat- és Növénykert történetéről – annak első 100 évéről – olvashatnak érdekességeket a Sissi zsiráfjától a Biodómig című, következő dokumentumfilmjének szövegét böngészve, amelynek elkészítésében Drexler Szilárd, dokumentumfilmes munkatársa és Kovács Zsolt forgatókönyvíró is a segítségére voltak. (A szerkesztő)

Majomház a Városligeti Állatkertben – anno

KOCSIS TIBOR

SISSI ZSIRÁFJÁTÓL A BIODÓMIG

A Fővárosi Állat- és Növénykert története

Az állatkert históriája elé néhány mondat kívánczik fővárosunk korabeli arculatáról. Pest-Buda ugyanis a XIX. század folyamán vált Magyarország tényleges fővárosává. Nemcsak a kormányzat intézményei székelték itt: ide összpontosult a kereskedelem, a születő gyáripár és a kiépülő vasúthálózat, és itt jöttek létre a nemzeti kultúra központi

intézményei is. Lakossága száz év alatt húszszorosára: ötvenezerről egymillióra növekedett. Pestből és Budából, a két vidékies kisvárosból megszületett Budapest, a modern metropolisz. A főváros az eszméket és az ízlést is irányító központtá, külső megjelenésében és szellemi arculatában pedig világvárossá vált. A lázas építőtevékenység kereteit jórészt tudatos város-

fejlesztés szabta meg. Különösen a kiegyezés utáni kormányok tekintették kiemelt célnak, hogy Budapestet Béccsel egyenrangú fővárossá fejlesszék, amely jelzi, hogy Magyarország a polgárosult és művelt európai államok közösségéhez tartozik. A modernizáció során többnyire a nyugat-európai mintákat követték: Londonban, Párizsban vagy Bécsben már si-

keres, a városi életet kényelmesebbé, kellemesebbé tevő intézményeket honosítottak meg.

Így történt ez az állatkert esetében is: „*mi-vel már Európa minden nagyobb városa bír*” ilyenell, „*fővárosunk se nélkülözze azt tovább*”, így érveltek a kezdeményezők. A pesti Állatkert létesítésének terve már az 1840-es években napirendre került. A Magyar Nemzeti Múzeum akkori igazgatója, Kubinyi Ágoston is felvetette, hogy külföldi mintára hazánkban is mutassunk be állatseregletet: „*s mindez nem csupán Pesth-Budának, de az egész országnak hasznára lesz.*”

*

1862-ben végre megszületett a döntés a részvénytársasági alapon működő állatkert létesítéséről. Az ekkor még külterületnek számító Városligetet jelölték ki erre a célra, jó harmincegy holdnyi területen. Az építkezést 1865-ben kezdték el. Megnyitásáig a nemzetközi hírnév zoológus, Leopold Fitzinger igazgatta az állatkertet. Felügyelte az építkezést, és gondját viselte a folyamatosan érkező állatseregletnek. A kiváló szakember azonban német származása miatt nem maradhatott sokáig az intézmény élén.

A korabeli képek, metszetek tanúsága szerint igen csinos állatházakat emeltek, melyek tágas, zöld parkban kaptak helyet. Az régi állatkert épületei ma már nem láthatók, az egyetlen Városliget kivételével, bár az 1909–1912-es átépítéskor ez is új helyre került. A Pesti Állatkert megnyitása azért is volt nagy jelentőségű, mert akkor még az egész világon csak harmincegy ilyen jellegű intézmény működött. 1866-ban, egy kalandos életű természettudós, Xántus János lett az állatkert igazgatója, aki az 1848–49-es szabadságharcban is harcolt nemzetőrként.

Ekkor jelent meg *A Pesti Állatkert ismertetése egy szakértőtől* című kiadvány, melynek szerzője az igazgató barátja, gróf Lázár Kálmán volt. Ebből tudjuk, hogy amikor megnyitották, az állatkert még nem volt teljesen készen, de a kifutókat és a ketreceket már mintegy száz állatfaj lakta. Láthatott a közönség különféle majmokat, kengurut, kétpúpú tevé, sőt tizenhatféle papagájt is.

1866 augusztusában Erzsébet királyné is felkereste az intézményt. Mivel a Pesti állatkertnek nem volt még zsiráfja, a királyné felajánlott egyet a schönbrunni állatkert gyűjteményéből. A Zsiráfház 1868 áprilisára készült el. Rögvest meg is érkezett a királyné ajándéka, ahogy abban az időben ismerték, a „foltos nyakorján”, mégpedig vemhesen. Így nemsokára világra jött az első pesti zsiráfborjú. A haza bölcse, Deák Ferenc is gyakran látogatta meg ebben az időszakban az állatkertet. Kristóf, a barna medve volt a kedvence. Sokat időzött a ketrece előtti padon ülve.

Miután 1868-ban Xántus lemondott igazgatói posztjáról, és egy ázsiai gyűjtőexpedícióhoz csatlakozott, rövid időn belül több igazgatója is

Kubinyi Ágoston, az állatkert ötletének megálmodója

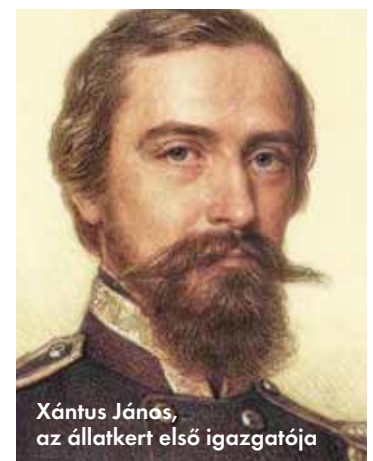
Korabeli metszet a Madárházról

Kifutó az állatoknak

Rézmetset örökítette meg a háziállatok udvarát is

Xántus János, az állatkert első igazgatója

volt az állatkertnek. Végül 1873-ban – amikor Pest, Buda és Óbuda Budapest néven egyesült – az intézmény élére egy Borsod vármegyei kisbirtokos, Serák Károly került. Az ő tevékenységét vegyesen ítélte meg az utókor, ám az tagadhatatlan, hogy harminc éven keresztül, a legnehezebb időszakokban is helyt tudott állni. Amikor átvette, az állatkert nagyon rossz anyagi helyzetben volt, az állatházak leromlottak, már-már a bezárás is felmerült.

Az elkövetkező évtizedekben több, az állatkert szellemiségéhez nem kötődő látványossággal próbálták meg becsalogatni a látogatókat. 1882-ben a Pecsora vidékéről származó szamojédek, pontosabban nyenyecék néprajzi bemutatóját tekinthették meg az érklődők. 1883-ban kötéláncosok, céllövők, léghajósok vették birtokba az állatkertet. 1884-től a kert egy állatkereskedő, Carl Hagenbeck néprajzi

A közönség mindig is szenzációra, egzotikumra szomjazott, érklődését pedig csak akkor tudták fenntartani, ha időről időre olyan állatokat vásároltak, amelyekkel be lehetett csalogatni az embereket a kertbe. Így érkezett ide először és utoljára afrikai elefánt meg a mára már csaknem kipusztult szumátrai orrszarvú egy példánya.

*

1896-ban, a millenniumi kiállításra tömegek érkeztek a Városligetbe, így az állatkertbe is. A harmincéves állatkertet ekkor valamelyest felújították, csinosították az épületeket. Pesten már régen vagy még sohasem látott egzotikus állatok sora gazdagította a gyűjteményt. Ekkor került sor egy afrikai törzs bemutatására is, ami tökéletesen kielégítette a szenzációra éhes pesti közönség kíváncsiságát. A törzs tagjai önként vállalták a különleges bemutatót, és ők is elé-

helyen majdnem egy hold területet a primitív elhelyezés következtében elfecséreltek. (...) végül korcsolya- és tenispálya név alatt úgy megapasztották ezt a más czélokra szentelt, szép 35 holdas területet, hogy alig maradt meg (...) rendeltetésének mintegy 4-5 hold; a többi mind ki van a szép telektestből ész nélkül és haszontalanul darabolva.”

*

A XX. század elején az intézmény gyökeresen átalakult. A drága produkciók, az 1896-os millenniumi ünnepségsorozat költsége és a főváros által megemelt bérleti díj miatt az üzemeltető csődbe ment, az állatkert pedig 1907-ben ideiglenesen bezárt. Az állatok és az ingóságok végül is a kikiáltási áron, 51 627 koronáért a fővároshoz kerültek. Ekkor már csupán 519 állat élt a kertben, nem csoda, hogy egy korabeli újság tudósítása szerint: „Alig van benne valami; állatállománya egy harmadrangú menaszériának is csak szegényére válna.”

1912. május 20-án délelőtt nyitotta meg kapuit a teljesen felújított intézmény, immár Budapest Főváros Állat- és Növénykertje néven, a főváros fenntartásában. A kert jellegét a mai napig meghatározza a két mesterséges szikla, amelyek valóban létező, természetes alakzatok hű másolatai. A sziklafelszín kiképzésében a Magyar Földtani Intézet szakemberei nyújtottak segítséget. A harmincnégy méter magas Nagysziklának az erdélyi Egyes-kő a modellje, míg a Kísszikla egy skandináv gránitsziklát formáz.

A főkaput és az Elefántházat Neuschloss Knüsli Kornél tervezte – mégpedig díjmentesen! A főkapu élethű elefánt-, jegesmedve- és mandrillszobrait Maugsch Gyula készítette. Az Elefántház felidézte az ott élő állatok őshazájának építészeti stílusait. Az épülethez tartozó tornyot az első világháború idején le kellett bontani, mivel a törökök minaretnak nézték és sértette vallásos érzelmeiket. Csak 2007-ben épülhetett fel újra. Az épület főbejáratát közrefogó két kis kupolát a Zsolnay gyárban készült állatfigurák díszítik.

Az egykori Madárházban ma ausztráliai állatok élnek. Az épületet Kós Károly és Zrumeczky Dezső tervezte; modellje vélhetően a magyarvalkói református templom lehetett. A tizenhat méter magas tornyú állatház egyértelműen köthető a kalotaszegi építészethez. A keleties hangulatú Zsiráfház szintén Kós Károly és Zrumeczky Dezső nevéhez kötődik. Az épület az 1944-es szőnyegbombázásoknak esett áldozatul, de 2008-ban eredeti pompájában újra felépítették.

A Pálmaházat Végh Gyula, Ráde Károly és Ilsemann Keresztély tervezte, az akvárium pedig Végh Gyula munkája. Az épület két részből áll, egy nagy csarnokból és hat oldalszárnyból. Ez volt az egyetlen állat- és növényház, ahová egészen a múlt század végéig külön belépőjegy kellett váltani.

Egzotikus állatok sokasága várta a látogatókat

látványosságait is műsorra tűzte, Srí Lanka-i szingalézeket és szudáni dinkákat is láthatott a közönség. Az állatkerti állatok egy részét is munkára fogták. A tevé és az elefánton lovagolni lehetett, a fogatokba pedig zebrákat, pónikat, kecskéket fogtak be.

1876-ban elkészült az Oroszlánház, amelyet a neves építész, Hauszmann Alajos tervezett. Az épületben más nagymacska-fajok is helyet kaptak. Ám, ahogyan az *Ellenőr* című lapban írták: „S miért van az oroszlán színfővénye északnyugatra fordítva; holott tudvalevő, hogy még verőfényes napokon is arról kapjuk az ártalmatlan szeleket?”

Az 1890-es évek elején az állatkert vezetőségének a szemére vetették, hogy túl sok állat pusztult el. Ám ne felejtjük el, hogy abban az időben az állatkerti állatoknak a kilencvenkilenc százaléka a vadonból származott. Az élőhelyükön befogott állatokat állatkereskedők közvetítésével szerezték be. A hosszú szállítás és a nem túl szakszerű tartás után legyengülten kerültek egy pesti ketrecbe. Itt aztán előjöttek a megbúvó betegségek. Mivel még az állatorvoslás is gyermekcipőben járt, nem csoda, hogy nagy volt a pusztulási ráta.

gedetten utazhattak haza a rendezvény végével. Ebben az évben több mint 500 ezer látogatója volt az intézménynek, és rekordbevétellel zárt.

A következő évben azonban megtört ez a lassú fejlődés, megnyílt Budapest talán leghíresebb és leghírhedtebb mulatója, az Ósbudavára, amely tizennégyezer négyszögölnyi területet vett el az állatkertől. A jobb napokon akár húszezer látogatót vonzó, kocsmát, kávéházat, lacikonyhát, vendéglőt, pezsgőpavilont, varietét magában foglaló szórakoztató központ tíz évig szolgálta a nagyérdeműt.

Az állatkert hanyatlása ekkor megállíthatatlannak tűnt. 1904-ben már bikaviadalt is rendeztek itt. Zoológiai lapokban ez olvasható a tarthatatlan állapotokról: „Mindenütt nyomorúság. Nyomorék, gondozatlan, éhező párák, rossz felírások, üres ketreczek. Teljes felfordulás, igazi legsötétebb állapotok. Ez így nem állatkert, hanem a városligeti mutatványosbódéknál is jóval hátrább álló valami.”

Egy másik cikkben pedig az állatkert területének megcsonkításáról olvashatunk. „Annak idején, távol minden jó ízlés és józan gondolkozástól, kellős közepébe ékelték a cirkuszt, melynek kontójára ezen a drága

A világ harminckettedik állatkertjeként nyílt meg 1866-ban a Pesti Állatkert

Sokak kedvence, Kristóf, a barna medve

Deák Ferenc is gyakori látogatója volt

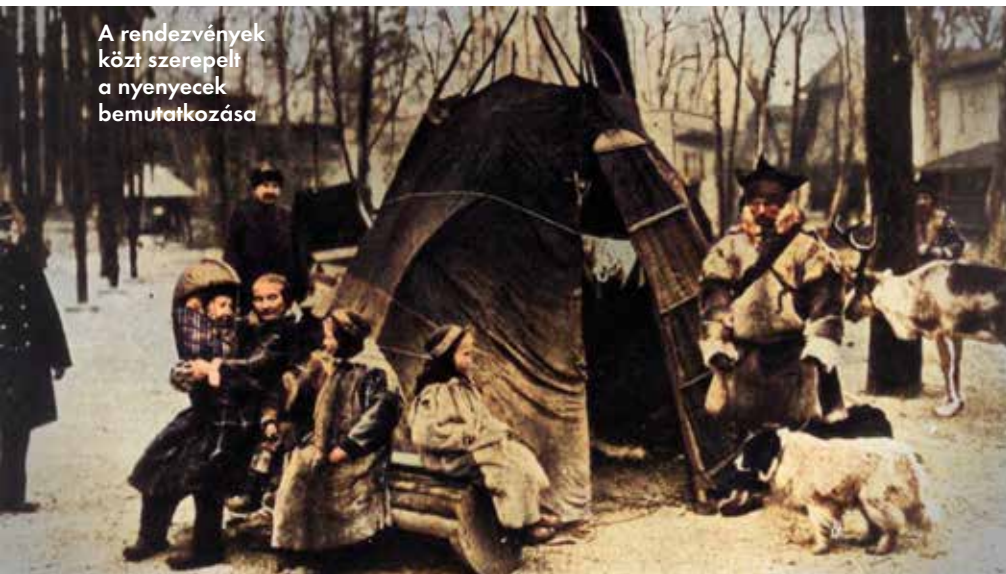
Tizenhatféle papagáj volt látható

1866-ban Sissi is járt az állatkertben

A zsirá Erzsébet királyné ajándéka volt

A rendezvények közt szerepelt a nyelvek bemutatkozása

Krao, a majomlány

A kisoroszlán etetése

ALASKA JUDGE
kitünően idomított fókáival

Különleges attrakció

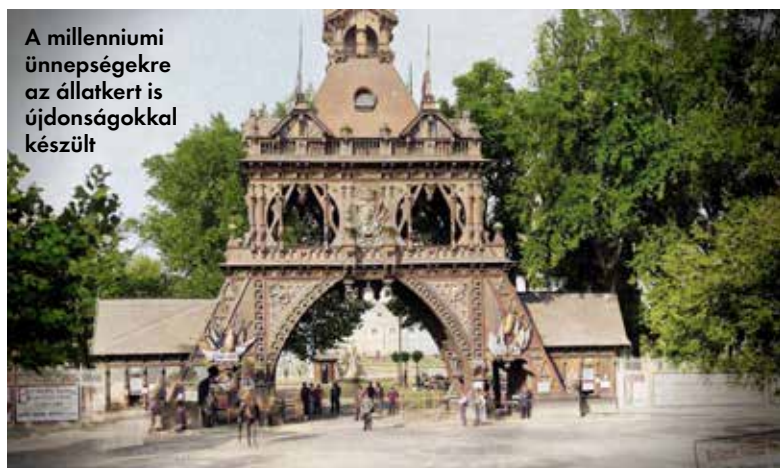
Izgalmas bemutatók az állatkertben

Elefánt-
lovaglás

1876-ban felépült az Oroszlánház

A milleniumi
ünnepségekre
az állatkert is
újdonságokkal
készült

A látványosságok
közt „néger falu”
is szerepelt

Újabb egzotikus lények érkeztek

Megnyílt
az Ős-Budavára

Mulató az állatkertből
kihasított területen

Cirkusz az állatkert
közepébe ékelve

Mutatványosok

A Nagyragadozók háza (ma India-ház) építészetileg pompás volt ugyan, ám közel száz évig nagyon szűkös férőhelyet nyújtott az ott élő macskaféléknek. Lendl Adolf, aki a felújított állatkertet megálmodta, a világon talán elsőként rendszertani – ahogy akkoriban írták, a majomháztól induló, „fordított evolúciós” – sorrendben helyezte el az állatokat. Kár, hogy nagyon sok állat továbbra is szűkös ketrecekben szenvedett, csak néhány szerencsésnek jutott megfelelő méretű férőhely.

Európában itt mutattak be elsőként egyszerre három emberszabású fajt: csimpánzt, orángután és gibbont. Ha az orángután búskomornak gondolták, összeengedték a csimpánzokkal. Sajnos ezek az értékes főemlősök hamar elpusztultak. Ahogy később a neves Afrika-kutató, Kittenberger Kálmán írta: „Önkénytelenül eszembe jutott Állatkertünknek az emberszabású-majmok számára készült üveges ketrece és a benne lévő fojtott, hajtatóházra emlékeztető atmoszféra. Nem csoda, hogy az odakerült emberszabású-majmokat a tüdővész mihamar elpusztítja, mert ez a ketrec a baktériumflóra igazi melegágya.”

Az újjáépített állatkert azóta sem látott gazdag állatgyűjteményével és pompás épületeivel hamar elnyerte a látogatók tetszését. A szakemberek azonban már vegyes kritikákat fogalmaztak meg. „A tervezők között mint állatszakerítő s irányító döntő súllyal bírt a jelenlegi igazgató. A nagyszabású tervezésében elfelejtette, hogy az ilyen szegény rab állatot nem gyönyörködteti börtönének remek stílusa, de viszont kétségbejött annak szűk és egészségtelen volta” – olvashatjuk a *Vadászat és Állatvilágban*.

*

1914-ben azonban már egy sokkal fontosabb esemény foglalkoztatta a budapestieket – és persze az egész világot. Meggyilkolták Ferenc Ferdinándot, kitört az első világháború. A kezdeti sikerekkel kecsegtető háború közvetlenül ugyan nem érintette a hátszágot, de a harcok következményeként a főváros lakói is nélkülöztek, a pénz romlott, lisztet és kenyeret csak jegyre lehetett kapni.

1915-ben az állatapolókat is besorozták, ezért az intézmény helyettük az otthon maradt feleségeket alkalmazta. Ám hamarosan más problémák is adódtak, hiánycikk lett a tisztító- és fertőtlenítőszer, alig volt alomként használt szalma, és egyre kevesebb takarmánnyal kellett gazdálkodni. Nem lehetett tengeri halhoz jutni, így elpusztultak a fókák, és lassan elnéptelenedett a tengeri akvárium is. Az állatbeszerzések lelassultak, lecsökkent az állatállomány.

Ebben az időszakban készült az első mozgóképes tudósítás az állatkertről a bulvárhírekre éhes közönséget megcélözva:

1918. augusztus 30-án egy vasesztergályos kisfia átbújt a korláton és benyúlt a hiénák ketrecébe. Az állat leharapta és megette a kisfiú jobbkezét. A tragédia után a gyermek tanítási költségeit az állatkert igazgatósága fedezte. A

Pesti Napló beszámolója szerint a balesetről szóló hírek hatására a hiénaketrec szinte zárandokhellyé vált, ahol a lakosság szitkozódva vagy a kerítésen benyújtott botokkal próbált bosszút állni szegény állaton. A nagy traumán átesett kisfiú, Lehoczky József ezután rendszeresen visszajárt a hiénák ketrecéhez, majd húsz évvel később az állatok gondozója lett.

A világháborúban harcolt négy milliő magyar katona több mint fele hősi halált halt, megsebesült vagy fogságba esett. A háborús vereség nyomán a Monarchia és a történelmi Magyarország felbomlása elkerülhetetlenné vált. A háborúból hazaérkező elkeseredett katonák szembesültek az ország nyomorával. A nép haragja és dühe a politikai elit ellen fordult. Magyarország 1918 őszén a teljes összeomlás és a forradalom küszöbére érkezett.

A rövid életű proletárdiktatúra bukása után

váratlanul menesztették az állatkert éléről Lendl Adolfot. Nem volt szerepe a proletárdiktatúrában, a szakmai munkáját végezte, de az ismeretségi körében többen is akadtak, akik a kommun idején kompromittálódtak. Elbocsátása nagy veszteség volt az állatkertre nézve. Magyarországnak ekkor szembe kellett néznie a trianoni békediktátum gazdasági és társadalmi következményeivel, amelyek az élet minden területén, így az állatkertben is éreztették a hatásukat. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy épp csak a fenntartásra volt pénz, korszerűsítésre vagy fejlesztésre alig jutott. Így, amit csak lehetett, saját erőből igyekeztek megoldani.

Az első világháború végére az európai bölény a természetből gyakorlatilag kipusztult, és csak maroknyi állománya maradt állatkertekben. Az 1923-ban létrejött Nemzetközi Bölényvédelmi Társasághoz az elsők között csatlakozott a Fővárosi Állat- és Növénykert. Bölényrezervátumot létesítettek Visegrádon, ide szállították a kert bölényeit, bízva abban, hogy az új, természetes környezet jótékony hatással lesz a szaporodásukra. Ekkor tehát már a természetvédelem is megjelent az állatkert

tevékenységei között, bár ez csak később, az 1960-as évektől lett hangsúlyosabb.

Egy évvel később a rádió az állatkertből sugározta egyik első kísérleti adását.

*

Az állatkert 60 éves évfordulóján a korabeli híradó felvételeiből is kiderül, hogy az intézmény egyre népszerűbb volt, egyre több látogató kereste fel. Sokan voltak kíváncsiak Sziámra, az elefántbikára: kialakult az a szokása, hogy ha pénzt adtak az ormányába, akkor Sziám továbbadta a gondozójának, akitől a fizetőeszköz értékének megfelelő almát vagy répát kapott. Nem jött zavarba a korona hiperinflációjának idején sem, ugyanis 1924-ben, amikor az egymillió koronás volt a legnagyobb címlet, a százkoronás bankót Sziám már el sem fogadta, hiszen még egy almát sem kapott érte.

Nincs még egy olyan állatkert a világon, ahol ilyen régóta foglalkoznának megszakítás nélkül vízilovakkal. Egészen haláláig, 1917-ig Jónás volt az állatkert egyetlen vízilova, az egzotikus állat népszerűsége olyan töretlen volt, hogy a Jónás név a későbbiekben általánosságban a vízilovak nevévé vált Magyarországon. 1926-ban azonban már Bandi és Ara fogadta a kíváncsi látogatókat. Ara később az Arany nevet kapta.

1928-ban három szumátrai orángutánat vásárolt az állatkert. Családként hirdették őket, bár nem álltak egymással rokonságban. A családfő a Góliát Péter, párja a Góliát Ida, míg a kölyök a Góliát Pista nevet kapta.

1929-ben Nádler Herbertet, a nemzetközi híru vadászati szakembert nevezték ki igazgatónak, aki rövidesen hozzálátott az állatkert korszerűsítéséhez. Az egyik első feladata a sziklában lévő oroszlánketrecek felújítása volt, ugyanis alig néhány év alatt tizenhét oroszlán pusztult el a rossz tartási körülmények miatt. Kiepült a tigrisház padlófűtése is. A tigriskölykökért cserébe később értékes állatok érkeztek.

1930-ban, tizenkét év után ismét zsiráfokat láthatott a közönség: „Örömmel adhatunk hírt

lapunk kedves olvasóinak arról az örvendetes eseményről, hogy június első napjaiban egy pár pompás zsiráf érkezett az állatkertbe. Ezeket a ritka állatokat az állatkert igazgatója Schulz Kristóf hamburgi állatkereskedőtől vásárolta 30 000 márkáért.”

Pityu, a frissiben érkezett keskenyszájú orrszarvú a közönség kedvence volt. Mivel párt nem tudtak beszerezni mellé, unaloműzőképpen kecskével tartották együtt.

A múlt század első felében egy állatkert elképzelhetetlen volt csimpánzok nélkül. Még akkor is, ha ezeknek a kényes ember-szabásúaknak az igényeit akkoriban még csak úgy-ahogy tudták kielégíteni. Gróf Károlyi István birtokáról két gepárd érkezett. 1931-ben elkészült az állatkert sokáig legnagyobb kifutója, az Afrika-kifutó, ahol zebrák és kü-

sek bombázásai, majd a keleti front is elérte az országot. A németek a végsőkig ragaszkodtak Budapesthez, és miután az első szovjet páncélos 1944. november 3-án megjelent a város határában, megkezdődött a magyar történelem egyik legvéresebb csatája. Az ostrom Budapesten harmincnolcezer ezer polgári áldozatot követelt, A főváros romokban hevert, az épületeknek csak a negyede maradt épen.

Az állatkert közel kétezeröttszáz állatából csak tizennégy maradt életben. Szinte az összes épületet bombatalálat érte, sok épület teljesen ledőlt, eltűnt a bölényház és a zsiráfház, amelyeknek lakói is a romok alatt veszttek. Egy bomba okozta légnyomás miatt vesztette életét Sziám, a kert legendás és kedvelt elefántja is, akit még 1900-ban ajándékozott az intézménynek I. Ferenc József. Csodával határos

kezdődött a többpártrendszer felszámolása, és kialakult a totalitárius egypártrendszer, amely Rákosi Mátyás személyes hatalmával kapcsolódott össze. Ennek a fordulatnak a hatása természetesen az állatkertet is érintette. Nyugdíjazták Nádler Herbert igazgatót, és egy elvhű kommunista cipőfelsőrész-készítő munkást, Láng Istvánt ültették a helyére. Hároméves regnálása alatt szerencsére hagyta dolgozni a szakembereket.

A világháború pusztítása után az első években alig volt látványos az intézmény területén, ezért cirkuszok ingyen tarthatták az állatkertben egzotikus állataikat. A mai Japánkert helyén lévő szabadtéri színpadot a Filharmónia vette birtokba. Az állatkert a rendszernek megfelelően új szerepköröket is betöltött, a felettes hatóságok tömegrendezvényeket vittek a kertbe, hogy „ne álljon kihasználatlanul”. A háborút szerencsésen túlélő vizilovaknak is köszönhetően sikerült az állatállományt növelni. 1946-ban vizilóborjú született, amelyért cserébe sok drága, különleges állatot kapott az intézmény.

1949–50 fordulóján rövid ideig az állatkertben dolgozott Kittenberger Kálmán. A nemzetközi híró vadászt a rendszer nem ismerte el, de az állatkertben értékelték a szaktudását és a nyelvtudását.

1951-ben szélesíteni kellett a Dózsa György utat, mivel a rendszer által oly kedvelt felvonulásokon nem fértek el a tankok. Az állatkert egy része is áldozatul esett az útépitésnek. 1952-ben, Sztálin születésnapján nyitották meg a Pálmaház központi csarnokát. Sajnos a rossz minőségű építőanyagok miatt az épület később életveszélyessé vált, így többször is be kellett zárni.

A gyarapodó állatállománynak is köszönhetően növekedett a látogatószám, 1953-ban közel másfél millióan voltak kíváncsiak az intézményre. A következő évben egy új madártelelőt is építettek, de a műszaki hiányosságok miatt a madárosztály vezetője a hibák kijavításáig nem volt hajlandó átvenni az épületet, így az csak 1955-ben népesülhetett be.

A korszellemnek megfelelő tudósítások az állatkert gyarapodásáról szóltak. „...az ötéves terv folyamán sikerült az intézményt nagyjában egészében a háború előtti szintre, sőt bizonyos vonatkozásokban a fölé emelni. A megfelelő tartási körülmények biztosítása következtében évről évre sikerül olyan értékes szaporulatot nyerni, amely lehetővé teszi, hogy az állományt minimális valuta felhasználásával a Szovjetunióval, a nép demokráciákkal és a nyugati államok majd mindegyikével kiépített jó cserekapcsolataink révén új és értékes példányokkal gyarapíthassuk.”

*

1956-ban Anghi Csaba személyében végre szakmai igazgatót kapott az állatkert. Elindultak a tartásbiológiai kutatások, az állatok jobb takarmányhoz jutottak. A pénzhiány

Az újrainítás

lőnféle antilopok éltek. Nem sokkal később a vizilovak is megkapták ma is látható tágas medencéjüket. Nádler 1936-ban megnagyobbította a Majomházat, félköríves, üvegtetejű részt építettek hozzá. Száztíz majom lakta a ketreceket – ez volt az egyik legnagyobb főemlőséggyűjtemény Európában. Ezek azonban csak kiragadott példák, alig akadt olyan állatház, amelyhez – leginkább állatjóléti okok miatt – ne kellett volna hozzájárulni.

1938-ban gróf Széchenyi Zsigmond két fiatal ajakos medvét ajándékozott az állatkertnek. A neves vadászíró a mackókról Nahar című könyvében is megemlékezik.

*

Ez a fejlődés aztán újra megtorpant: kitört a történelem eddigi legnagyobb, legpusztítóbb háborúja. Az állatkertnek a háború kezdetén munkaerő- és takarmányhiánnyal kellett szembenéznie. A második világháború áldozatainak száma világméretben elérte az ötvenötmillió főt, és ezt a világegést az ország és a főváros már nem csak hátrországként élte át. A német megszállás után megkezdődtek a szövetsége-

módon életben maradt Mala, a nőtény indiai elefánt, 1941-ben született borja viszont sajnos elpusztult. A vizilovak a vízhálózatától független, meleg artézi vízzel táplált medencéjüknek köszönhetően éhezve, legyengülve bár, de túléltek az ostromot.

*

A világháború hatalmas pusztítása után szinte azonnal megkezdődött az ország újjáépítése. Amint lehetett, az ostrom után 1945 tavaszán az állatkertben is nekiláttak a romok eltakarításának és az elpusztult állatok eltemetésének. A dolgozók sokszor családjukkal takarították a helyszínt, és az igazgató is ugyanúgy lapátolta a törmeléket, mint bárki más.

Májustól már ismét fogadott látogatókat a kert. Kezdetben az állatkert lakói számára takarmányt is termeltek a lebombázott és megüresedett kifutók helyén. Ám ekkor már nem csak a takarmány-, hanem a fűtésihiány is gondot okozott. Fáztak a vizilovak, az elefánt és az a néhány egzotikus állat, amely túlélte az ostromot.

A háború után Magyarország szovjet megszállási övezetbe került. 1948 júniusában el-

Látogatók
özöne
az újnyitáskor

A vadállatok új ketrecekét
és kifutókat kaptak

Két kis kupola
a Zsolnay-gyárból
a főbejáratnál

A tornyot
a törökök
minaretnak
nézték...

A főkapu
állatszobrait
Maugsch
Gyula
készítette

A háború alatt a fronton levő gondozók
helyett az asszonyok látták el az állatokat

Lehoczky József, akinek
gyermekkorában egy hiéna
harapta le a karját

Kísérleti rádióadás az állatkertből

Sokan voltak kíváncsiak Sziámra, az elefántbikára

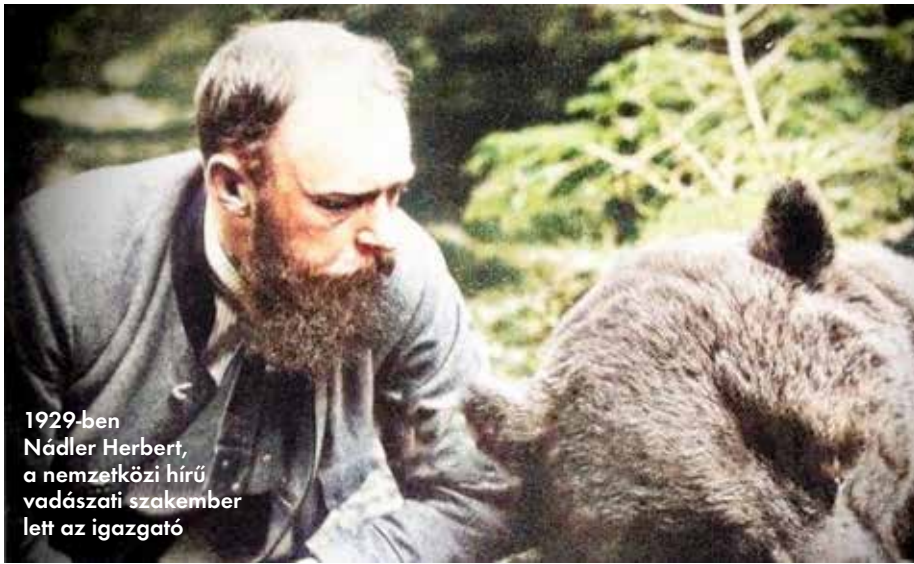
A kert népszerűsége egyre nő

Jónás, a kert egyetlen vízilova

Az orángutáncsalád

1929-ben Nádler Herbert, a nemzetközi híró vadászati szakember lett az igazgató

Tigrisház, padlófűtéssel

Katonák az állatkertben

Szinte az összes épület bombatalálat érte...
...lakói is a romok alatt veszttek

Eetés cumisüvegből

Romeltakarítás a háború után

Újra jöhetnek a látogatók

Vizilóborjak 1946-ban

1952-ben a Pálmaház is megnyitott

Két új zsiráf is érkezett

Nehezen tűntek el a romok

Kittenberger Kálmán is dolgozott az állatkertben

miatt nagyon lassan, de megkezdődött az állatfőhelyek korszerűsítése is. Az intézmény tudományos intézeti címet is kapott. Az új idők jele hamarosan a főbejáraton is feltűnt, ugyanis az „Állatkert” mellett megjelent a neonbetűs „Zoo” felirat is. Az állatkertek világszerte használatos nemzetközi elnevezése azonban ebben az időben még nem volt közzismert, sokan 200-nak olvasták, és nem értették.

Az ötvenes években moszkvai mintára körbekerítették a kölyökállatoknak egy nagyobacska területet. A látogatók többségének tetszettek a több fajhoz tartozó kedves apróságok, ám az állatok szempontjából már korántsem volt ilyen rózsás a helyzet. Még az igazgatónak is fenntartásai voltak ezzel kapcsolatban. „Kétségtelen, hogy az állatvoda rendkívül szórakoztató. (...) Megfontolandó azonban abból a szempontból, hogy egyrészt a növényevő kisállatok igen gyakran sérülést szenvednek a ragadozó növendékektől, nemkülönböztetve azoknak a vad ösztönöknek a szempontjából,

ban a szovjet csapatok hadüzenet nélküli háborút indítottak Magyarország ellen. Az aránytalanul nagy túlerő miatt a magára hagyott ország hősi forradalma végül elbukott. Az elnyomás elől közel kétszáz ezer honfitársunk elmenekült az országból. Az állatkertből a madárosztály vezetője és a főkertész is külföldre távozott.

1959-ben az igazgató alkalmazta a koncepció perек áldozataként nemrég szabadult Fáy Aladár festőművészt. Fáy később kifutókat is tervezett, és számos művészi grafikát és festményt készített a kert lakóiról. Ebben az évben adták át a barlangmozit, amely különleges helyszíneként sok látogatót vonzott. Komoly energiát fektettek az állattartó helyek, épületek és más létesítmények megújításába is. A háborúban elpusztult épületeket nem építették fel újra, hanem a szocialista építészethez igazodva új állatházakat emeltek. Az első ilyen épület a Bölényház volt, a hajdani Bivalyház helyén.

A gyarapodó állatkertet egyre több látoga-

Gróf Széchenyi Zsigmond két medvét ajándékozott az állatkertnek

amelyek a gyermekekben, de a felnőttekben is támadnak, amikor a védtelen gyengébb az erősebb áldozatául esik.”

A múlt század közepén nemcsak Budapesten, hanem egész Európában csak rövid ideig éltek az emberszabásúak. „Hogy csimpánz még nem szokott egészen az állatkerti környezetbe, annak egyik oka az, hogy még mindössze kb. 100 év óta látható ilyen körülmények között.”

1956-ban megszületett az állatkert első olyan elefántborja, amelyet sikerült felnevelni. A kis ormányos, mivel az állatkert 90 éves jubileumának évében jött világra, a Jubile nevet kapta.

*

1956-ban a XX. századi magyar történelem egyik meghatározó eseménye zajlott Budapest utcáin. Az október 23-i békés tömegtüntetés fegyvertelen résztvevőire leadott sortűz után fegyveres felkelés tört ki, amely október 30-án győzelmet aratott. November 4-én azon-

tó kereste fel. Elképzelhető, hogy Nahar, az 1959-ben született tigriskölyök volt az utolsó példánya a világ jávai vagy más néven szunda tigriseinek. Amikor 1976-ban elpusztult, valószínűleg vele tűnt el végleg Földünkről ez a csodálatos tigrisalfaj. A jávai tigris ekkorra már a természetből kipusztultnak nyilvánították.

1961-ben ismét elefántborjú született. Szerencsésebb volt testvérénél, a cirkusz helyett előbb egy holland, majd nyugdíjas éveire egy francia állatkertbe költözött. Az állatkert vízilovai aranyat értek, nem véletlenül nevezték el egyiküket Aranyának. A borjakért cserébe igen ritka állatokkal gazdagodott a gyűjtemény. A szakemberek szerint a Széchenyi fürdőből átvezetett termálvíz volt jó hatással a szaporodásukra.

A világháború alatt nagyon megfogyatkozott magyar kutyafajták tenyésztése is fókuszba került. E munka részeként a madárosztály vezetőjének, Fodor Tamásnak köszönhető, hogy

Nyitás előtt

Anghi Csabán igazgató

Fáy Aladár grafikája

HA MEGNÉZI A ZSIRÁFHÁZ AZ ÁLLATKERTBEN

Kati és Péter, a kert csimpánzjai

Nemzetközi konferencia az intézmény rendezésében

Jubileum

Rendeződtek végre az állatok életkörülményei

A konferencia résztvevői is meglátogatták az állatokat

A Fővárosi Állat- és Növénykert már napjainkban

kalandos módon sikerült megmenteni a kipusztulástól az erdélyi kopót. Ceausescu, a román diktátor ugyanis dúvadnak tekintette a kopókat, s elrendelte a kiirtásukat. Csak nagy nehézségek árán sikerült két példányt a budapesti állatkertbe csempészni.

Az állatkert alapításának 100. évfordulójához közeledve több fejlesztést is úgy időzítettek, hogy a jubileum évére megvalósuljanak. A centenáriumi fejlesztések közül a legfontosabb a Zsiráfház építése volt. Természetesen az újonnan átadott Zsiráfház benépesítéséről is gondoskodtak, hiszen már 1965-ben megérkezett Addisz és Abeba, a két zsiráf. Így két évtized után ismét örvendezhetett a közönség ezeknek a nyakigláb jószágoknak. A Fővárosi Állat- és Növénykertben azóta is egyfolytában látható ez az állatfaj, 2017-ben egy év alatt három borjú is született.

*

1966-ban a centenáriumi megünneplésére az állatkert nagy nemzetközi konferenciát szervezett, amelyet természetesen a kert megtekintésével is összekapcsoltak. Az eseményen részt vettek az európai állatkerti szakma akkori legnagyobb személyiségei. A budapesti állatkert – leginkább nemzetközi hírű igazgatójának Anghi Csabának köszönhetően – ekkor már ismert és elismert intézmény volt. A századik születésnap alkalmából a Fővárosi Állat- és Növénykert több ajándék állatot is kapott európai társintézményeitől. Prágából például egy ázsiai vadló érkezett ajándékba. A centenáriumra kapott állatok közül ezt láthatta a közönség legtovább, egészen 1990-ig volt a kert lakója.

A budapesti állatkert első száz esztendeje egyúttal a magyar történelem tükré is. Irányították nemeslelkű és erkölcsstelen emberek, az állatkert lakói éppúgy szenvedtek a történelem viharaitól, rezsimektől, háborúktól, forradalmaktól, mint a lakosság; és bizony a gyakori pénztelenség sem csak az állatkertre volt jellemző.

Ahogy változott az állatvilág és a természet iránti szemlélet, úgy változott az állatkert is. Mindinkább előtérbe került az állatok jólléte, a fajmegőrzés, az oktatás-nevelés. A következő évtizedekben is hol megtorpant, hol gyors léptekkel haladt az állatkert fejlődése. Történetek szomorú események, és valóságos csodák.

A XXI. századra kontinensünk állatkertjeinek élvonalába került a budapesti, csodálatos épületei ismét régi fényükben ragyognak, eltűntek a rácsok, az állatok dús növényzet között élnek mindennapjaikat. A jövő pedig még ennél is kecsegtetőbb: épülőfélben Európa legnagyobb szubtrópusi állatháza, a Biodóm, amely kényelmes otthont nyújt majd a kolibritől az elefántig az állatvilág sok száz különleges képviselőjének.

De erről majd egy következő alkalommal mesélünk...

De mikor nyílik meg a Biodóm?

Képek a Biodómról

A gyönyörűségeken rekonstruált Szépművészeti Múzeumról szóló korábbi tudósításában lapunk beszámolt arról a nagyszabású kulturális tartalmú, a Városliget parkját megújító tervről, a Liget Budapest projektről* is, amelynek révén a Szépművészeti is újranyithatta kapuit. Ehhez a Liget-projekt elgondoláshoz kapcsolódva jelentkezett Persányi Miklós, az állatkert korábbi igazgatója az állatkert bővítési tervzetével, a Pannon Park kertrész, benne a Biodóm programjával. Az ígéretes ötlet el is nyerte kormányzatunk tetszését, s mindjárt az indulásnál, a 2014-ben benyújtott költségtervre 25 milliárd forintot biztosított. A Biodóm költségvetése azonban menet közben igencsak elszabadult, az ötletgazda újabb és újabb anyagi igényekkel állt elő, aminek beláthatatlan sajtóbéli visszhangját most nem szeretném ecsetelni. A Pannon Park körüli vita akkor mérgesedett el igazán, amikor egy építészeti sajtóbejáráson Persányi bejelentette, hogy a beruházásra nem elég a kormányzat által addig biztosított 43,7 milliárd forint. Akkor úgy becsülte, hogy további 20 milliárd forintra lenne szükség. Ám a kormányzat itt már meghúzta a támogatás határát, az állatkertet fenttartó fővárosi önkormányzat viszont elzárkózott a kért pluszpénz megadásától. Persányi Miklós pedig 2020 februárjában lemondott igazgatói posztjáról. Nem folytatnám...

A Biodóm építkezése a hírek szerint – a kormányzati támogatás jóvoltából – hetvenöt százalékos készültségnél tart, már csak olyan belsőépítészeti elemek hiányoznak az épületben, mint a műsziklák, a vízesések, a burkolatok, az álmennyezetek kialakítása. Az állatkifutók, a kilátók és a közösségi terek, a sétányok, az akváriumok, a gigantikus cápamedence, a liftek, a hőszabályozó berendezés és a gépészet már rendelkezésre áll... Vajon jövőre az újonnan felálló fővárosi vezetés rászánja magát, hogy befejezze az építkezést? –ghy–

*A Liget Budapest ez év július elején újabb becses nemzetközi díjat nyert el Dubajban az International Travel Awards rangos elismerésével.

A KHMER BIRODALOM ŐSI FŐVÁROSA

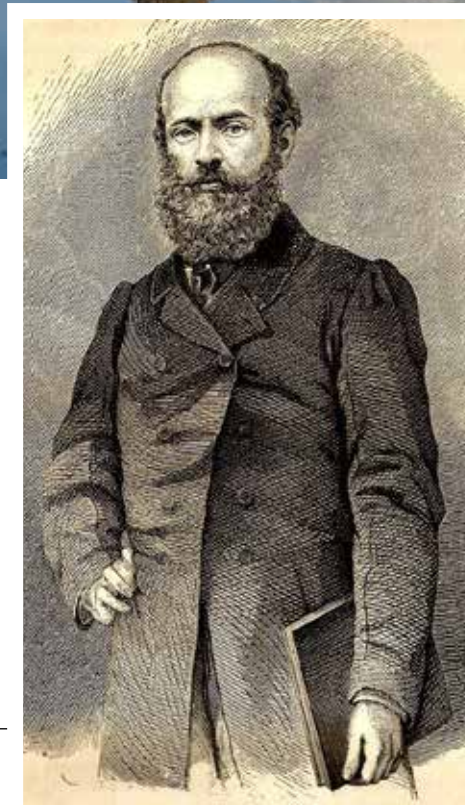
ANGKOR

Henri Mouhot
francia biológus
és felfedező

1858-ban egy fiatal francia biológus és felfedező, Henri Mouhot járta be Délkelet-Ázsia dzsungelvilágát egzotikus rovarok után kutatva – nem is eredménytelenül, hiszen néhány a nevét is viseli, mára mégis szinte teljesen elfelejtették. Nem úgy kambodzsai úti beszámolóját, amely 1863-ban jelent meg, két évvel azután, hogy a biológus harmincöt évesen Laoszban meghalt maláriában. Ám útleíró könyvében nem a rovarok keltették fel a nagyközönség érdeklődését, hanem a dzsungelben látott hatalmas templomokról szóló leírásai és képei.

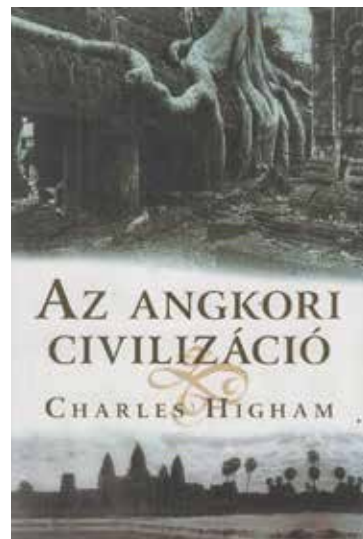
Mouhot ismertette meg a világgal a különös metropoliszt, Angkort, a Khmer Birodalom fővárosát. Amikor Mouhot arra járt és megcsodálta a még látható romokat, a helybélieken kívül szinte senki nem hallott róluk, és akkor már ők sem tudták, hogy ezek a templomok egykor egy nyüzsgő életű metropolisz részei voltak.

Kilátás
a hajdani
fővárosra,
Angkorra

Henri Mouhot
rajza
Angkorvatról,
1858

Domborműrészlet
Angkorthomban,
a királyi teraszon

A feljegyzések szerint a késő XVI. században, az 1570-es években Kambodzsa királya és kísérői mitikus felfedezésről számoltak be, amelyet egy elefántvadászat során tettek a Tonle Szaptól, azaz a Szap-tótól északra, Kambodzsa középső területén. Az őserdőben épp az aljnövényzeten vágták át magukat, amikor egy hatalmas falba és kőóriásokba ütköztek, amelyek útjukat állták. A király – az elbeszélés szerint – utasította hatezer emberét, hogy tisztítsák meg a területet a dzsungeltől: így került napvilágra Angkor, a több mint egy évszázada „elveszett” város. Portugál misszionáriusok későbbi beszámolóikban leírták a város négy kapuját a vizesárkon keresztülívelő, kőszobrok szegélyezte hidakkal. Voltak itt arannyal borított képmások, feliratok, csatornák és „egy öttornyú templom, amelynek neve Angkor”. E roppant épületegyüttes ezután évszázadokon keresztül nyűgözte le a

világ minden részéről érkező látogatókat, eredetét és történetét azonban csak néhány évtizede kezdjük megérteni.

Christoval de Jacques portugál nemesember és felfedező 1606-ban így írt erről: „1570-ben egy lenyűgöző várost fedeztek fel itt, számtalan épülettel. Belsejében hatalmas házakat és szökőkutakat találni, és van itt egy gigászi híd is, amelyet hatvan óriás tart. A város neve Angkor, azaz az ötszűcsű város, mivel öt magas tornyának aranyozott rézku-polája messziről látható.”

João dos Santos domonkos misszionárius pedig ezt jegyezte fel 1609-ben: „A várostól fél league távolságban található egy templom, amelyet Angkornak neveznek. Ez a templom olyan rendkívüli építés, hogy azt tollal leírni lehetetlen, kiváltképp mivel nem hasonlatos a világ semelyik más épületéhez sem. Tornyai, díszítményei és mindennemű kimunkáltsága olyan

Templomi
díszítőfigura

Angkorvat
madártávlatból

Növényekkel
benőve

Relief Angkorban, csarajelenettel

Szoborsor
a főbejárat előtt

Angkorvat a lépcsősorral

amit az emberi géniusz csak ki tud ötleni. E város eredetéről nem tudni semmit, sem arról, hogy miért vált elhagyottá.”

Angkor Kambodzsa szívében a IX. században létrejött Khmer Birodalom (vagy másképpen Khmer Királyság) fővárosa volt 802–1432 között, és máig a khmer templomok ősi városaként tartják számon. A Khmer Birodalom a mai Kambodzsa, Thaiföld, Laosz és Dél-Vietnám területén jött létre. Az uralkodók hol megerősítették Angkor fővárosi státuszát, és tiszteletben tartották eredeti városszerkezetét, hol lerombolták, vagy a korábbiaktól elkülönülő, saját várost építettek hozzá. Így egészen különleges épületkomplexum jött létre.

A XX. században mintegy kétszáz négyzetkilométeres területet tisztítottak meg az őserdőtől, és ezen több száz templom és szentély áll – közöttük a világ legnagyobb vallási célú épülete, Angkorvat. Csak a templomokat rakták kőből, az összes többi építményt – a királyi palotákat is – fából ácsolták, mára tehát ezek mind az enyészete lettek, így Angkor ma egy hatalmas *templomváros* képében mutatkozik, noha természetesen nem csak vallási épületek voltak annak idején a városban. A Khmer Birodalom fénykorában a fővárosnak hatszázezer–egymillió lakója lehetett, több, mint a világ bármely korabeli európai városának!

I. Jaszovarman uralkodó alapította meg a fővárost, létrehozta az első nagy víztározót, amely hét kilométer hosszú és két kilométer széles volt, vízával öntözheték a környező földeket. Angkor körül az idők folyamán, bonyolult csatorna- és tározórendszer épült, amihez rendkívüli mérnöki pontosságra volt szükség. Az esős évszakban a csatornák összegyűjtötték a vizet, így megakadályozva a hatalmas áradásokat, az aszályos hónapokban pedig öntözésre használták a víztározókban felgyűlt vizet. Ennek az egyedülálló technikának köszönhetően a rizsföldeken évente háromszor arathattak óriási terméshozamokkal. Angkor gazdaságát nem a pénz működtette, hanem a rizs.

II. Szurjavarman (jelentése: a győzelem által védett) király uralkodása (1113–1150) alatt épült fel Ázsia legnagyobb vallási épületkomplexuma, Angkorvat, ötvenezer munkás, ötezer szobrász és kőfaragó harmincévi munkájával. Angkorvat a khmer kultúra, művészetek aranykorának minden kincsében bővelkedik. Templomegyüttese vallási központként ma is fontos szerepet tölt be mind a hinduk, mind a buddhisták körében.

VII. Dzsajavarman, a Khmer Birodalom utolsó nagy királya elődei példáját követve pompás város építésébe kezdett. Az új főváros *Angkorthom* lett (jelentése: Nagy Város), amelyet tíz kilométeres fal vett körül. A falból nyíló öt monumentális kapuhoz a vizesárkok fölött átívelő hidak vezetnek, két oldalukon isteneket és démonokat ábrázoló szobrok sorakoznak, amelyek a khmerek őseként tisztelt mitikus Naga kígyót, a vizek szellemét tartják a kezükben. A király által meghonosított új vallás, a mahájána buddhizmus emblémája a piramis alakú, háromteraszos *Bajon-templom*. Körülötte díszes fedett folyosók húzódnak; tetejükről negyvenkilenc, lótvuszvirághoz hasonló „arcos torony” emelkedik a magasba. A tornyok négy oldalán összesen százkilencvenhat két és fél méter magas szobor áll. Dzsajavarman emellett anyja emlékére egy lenyűgöző látványt nyújtó kolostort is építtetett – ez a *Ta Prohm*, amelynek sajátossága, hogy meghagyták úgy, ahogy a régészek találták, az őserdő fáinak hatalmas gyökereivel benöve. Számos út, sőt teljes úthálózat épült, amely a birodalom egyes városait összekötötte. Az utak mentén pihenőházakat emeltek a kereskedők, hivatalnokok és más utazók részére, és nem utolsósorban százket kórház is létesült. A csak *Nagy Építő*ként emlegetett uralkodó nagyobb arányú

építkezést hajtott végre, mint összes elődje együttvéve. A hatalmas vállalkozás óriási erőfeszítést igényelt a khmerekől, és a kincstárt is súlyosan megterhelte.

Bár a pontos magyarázatot nem tudjuk, valószínűleg nem egyetlen okra vezethető vissza a birodalom összeomlása. További művelhető területek létrehozása miatt nagy mennyiségű erdőt irtottak ki, tehát a föld kizsákmányolása is nagy szerepet játszhatott a birodalom hanyatlásában. A hinduizmus háttérbe szorulásával és így az egyenjogúságot hirdető buddhizmus előretörésével az uralkodó osztály tekintélye folyamatosan apadt, ami belső ellentéteket okozott. A lehetséges magyarázatok között szerepelnek a vallási kasztok közötti ellentétek, lázadás, maláriajárvány stb. A birodalom nyugati szomszédja, a Thai Királyság eközben tovább erősödött. 1352-től Kambodzsát több támadás is érte, amelyeket még sikeresen visszavert. Végül 1431-ben több hónapos ostrom után a thaiok elfoglalták Angkort és a birodalom egy részét. Angkor hat évszázadon át egy különleges mérnöki csodának köszönhetette létét és virágzását.

A köztudat úgy tartja számon, hogy a francia természetudós *Henri Mouhot* fedezte fel az őserdő közepén Angkort, ez azonban inkább legenda, elsősorban azért, mert Angkor sohasem veszett el. A khmerek mindig is tudták létezéséről, és a történelmi birodalom hanyatlása után is mindvégig működött a régi templom, Angkorvat. A környező, kisebb épületeket rizstermelők és halászok lakták. Másrészt, mert nem Henri Mouhot volt az első európai, aki Angkorba látogatott, ám ő volt az első, aki a városról hírt adott. Ő maga is megemlíti könyvében, hogy egy francia misszionárius, Charles-Émile Bouillevaux leírásai alapján talált rá a romokra. (Bouillevaux néhány évvel Mouhot expedíciója előtt tért vissza Kambodzsából.) A város kilépett a múlt homályából és világhírré tett szert. Ma Angkor Délkelet-Ázsia egyik leglátogatottabb helye, 1992-ben az UNESCO a világörökség részévé nyilvánította.

A Kambodzsa területén található ősi khmer főváros, Angkor mára veszélybe került az egyre-másra épülő szállodák és parkok vízellátása miatt. A létesítmények fenntartásához használt vizet ugyanis az ősi épületek alatti talajból nyerik. Ötcsillagos szállodák nőnek kis sorra az Angkor környéki telkeken, s az egykori khmer főváros környéke valóságos zöld oázissá változott az elmúlt néhány évben. A ligetek, parkok és a szállodák fenntartásához szükséges vizet pedig a talajból, közvetlenül a romtemplomok alatti földrétegekből emelik ki.

Az Angkor mellett lévő Siem Reap városka egész Dél-kelet Ázsia leglátogatottabb helye. Az utóbbi években rohamosan nőtt az idelátogató turisták száma, és ennek megfelelően egyre több új szállodát adnak át a városban. Az ellenőrizetlen építkezések és a szabályozatlan kútúrások miatt féltő, hogy az épületegyüttesek megsüllyedhetnek, megrongálódhatnak, ha a vízkiemelés túlzott méreteket ölt.

Angkorvat

A dzsungelben magára hagyott romvárosban a XX. század elején a régészek Henri Marchal párizsi építész vezetésével összesen csaknem ezer templomot és szentélyt katalogizáltak, és hozzákezdtek a templomok trópusi növényzettől való megtisztításához.

A XX. században többször megszakított feltárások során került sor *Angkorvat* helyreállítására is. A hozzávetőleg kétszáz hektáron elterülő, 1113 és 1150 között épült komplexum eredetileg hindu templom volt, Visnu tiszteletére épült, ám a XIV. században Buddha-szobrokkal gazdagodott. Felépítéséhez hozzávetőleg ötmillió tonna homokkővet használtak fel, és

mintegy háromszázezer munkás, valamint hatezer elefánt vett részt az építkezésben. A puszta számokból is kitűnik, hogy Angkorvat felépítése monumentális vállalkozás volt. A kutatók eleinte úgy vélték, hogy a hatalmas mennyiségű építőanyagot a Tonle Szap partjaitól egy csatorna mentén, harmincöt kilométeres távolságból szállították, majd egy újabb harmincöt kilométeres szakasz következett, végül a Siem Reap folyó tizenöt kilométeres részén vontatták őket – árral szemben.

Ma már tudjuk, hogy Angkorvat építői a Kulen-hegység lábától induló, s egészen Angkorig vezető csatornákat használták e célra – ez mindössze egy harmincnégy kilométeres útvonal, amely mintegy harmada a korábban gondolt távnak.

Angkorvat legmagasabb, hatvanöt méteres tornya az istenek otthonának tartott Meru-hegyet jelképezi, amit négy lótuszrügy formájú torony és oszlopokkal alátámasztott fedett folyosók vesznek körül. Magát Angkorvatot egy öt és fél kilométer hosszú, százkilencven méter széles, négy méter mély árok veszi körül, amelyet azért alakítottak ki, hogy stabilizálják a templom alapját, megakadályozva, hogy a talajvíz szintje túl magas vagy túl alacsony legyen.

Angkorvat további érdekessége, hogy a korábbi templomoktól eltérően nem keleti, hanem nyugati tájolású. A templom főkapuja a tavaszi napéjegyenlőség napnyugtája felé néz. Szívében egy központi torony áll, amelyet egykor a khmerek szimbolikus központjának tekintettek, s ahol a szekuláris és az isteni hatalom fonódott össze.

Angkorvat falain korábban nem ismert, az űrkutatásban is használt digitális technológia segítségével feltárt festmények váltak láthatóvá. A mintegy kétszáz – többek között templomokat, lovagló embereket, elefántokat, oroszlánokat, hajókat, illetve a hindu majomistent, Hanumánt ábrázoló – festmény nagy részét a terület elnéptelenedése után az Angkorvatba érkező zarándokok hagyták hátra a XV. századtól kezdődően.

Ugyan a Kambodzsa jelképévé vált templomot – Angkorvat ábrázolása 1850 óta Kambodzsa zászlajának központi eleme – Visnu tiszteletére építették, ám pontos rendeltetése továbbra sem ismert. Kérdés, hogy a vietnámi csam területek megszállására irányuló harcokban elesett építető, II. Szurjavarman hamvait itt temették-e el. A kutatók szerint nem véletlen, hogy Angkorvat a 13°41' északi szélességi fokon helyezkedik el, a központi torony kamrájának észak-déli tengelye pedig 13,43 könyök hosszú – Visnu elhelyezkedése a központi szentélyben arra utal, a khmer építők tudhatták, hogy a Föld gömbölyű.

Angkorthom

Angkor központja a XII. század végén, VII. Dzsajavarman király és örökösei uralkodása alatt épült *Angkorthom*. A kilenc négyzetkilométeren elterülő, a Siem Reap folyó jobb partján fekvő Angkorthomot száz méter széles árok és nyolc méter magas erődített fal határolja, amelyek minden oldalon három kilométer hosszúak.

A modern technikai eszközök használatával, légi lézeres szkenneléssel nyert adatok egyértelműen azt mutatják, hogy Angkor központi területe jóval sűrűbben volt lakott, mint ahogy korábban feltételezték. A kutatók korábban azt gondolták, hogy csak Angkorvat és Angkorthom fallal határolt területein belül volt jellemző az, hogy csatornák vagy utcák kialakításával szabályos, egyforma méretű kisebb blokkokat hoztak létre. A legújabb kutatási eredmények kimutatják, hogy jóval a falakon kívül is felsejlik ez a mintázat, Angkorthom kilenc négyzetkilométeres területével együtt közel harmincöt négyzetkilométer hasonló felépítésű, sakkáblaszerűen elrendezett, feltehetően sűrűn lakott terület volt.

A városba elefántokkal és arcokkal díszített kapu vezet: itt található a királyi palota és a híres, piramis alakú, háromteraszos buddhista Bajon-templom lótuszvirághoz hasonló negyvenkilenc tornyával (ebből mára csak harminchét maradt). A huszonhárom méter magas tornyok mindegyikén a négy égtáj irányába Buddha (más vélekedések szerint Bódhiszattva megtestesülésének) hatalmas kőarcai néznek.

A templomtól északra található a Győzelmi tér: ezt és a királyi palotát a város keleti főútjával párhuzamosan futó, huszonöt méter széles sugárút, a Győzelmi út köti össze, amely a csak különleges napokon nyitva tartó Győzelmi kapuból indul.

Ta Prohm kolostortemploma

Kambodzsa egyik leghangulatosabb látnivalója az Angkor romvárosához tartozó *Ta Prohm* kolostortemploma, mely az egyetlen az angkori együttesben, melyet úgy akartak hagyni, ahogyan Henri Mouhot és francia expedíciós társai az őserdő mélyén rátaláltak: fákkal benöve. Falaiból leginkább indiai fűgék, fojtófűgék és kapokfák (selyemfák) nőnek ki, combvastagságú gyökereik és liánjaik keszkeszusa, vadromantikus kulisszákat alkotnak. Nem véletlen, hogy itt forgatták Angelina Jolie híres, *Tomb Raider*-filmjét. A film persze rengeteg effektet használ, és az Angkor más-más helyszínein forgatott jeleneteket is belekeveri, de azért a forgatás fő helye a Ta Prohm épületegyüttese volt. Ez pedig egy kicsit felpezsdítette a turizmust, a templomot sok turista csak „Tomb Raider-templomként” emlegeti.

Ta Prohm egy 1186-ban, Bayon-stílusban emelt mahájána buddhista templom-kolostor, amely a már említett VII. Dzsajavarman király építtetett édesanyja emlékére, akit Bódhiszattva Prandzsnaparamitaként, azaz „a bölcsesség tökéletességéért” ábrázoltatott. A templom eredeti neve Rádzsavihara királyi templom volt, az istenkirály és családtagjai halhatatlansági kultuszát szolgálta. Maga a Ta Prohm jelentése „*Brahma isten ösatya*”.

Ta Prohm Angkorvat mellett az angkori romterület talán legnagyobb komplexuma: masszív, öt-hat méter magas kökerítése egy ezerszer hétszáz méteres téglalapot ölel körül. Itt működött az a káprázatos kolostor, mely kiemelkedő jelentőségű vallási központja volt a kora középkori Khmer Birodalomnak: tizennyolc magas rangú szerzetes, kétezerhétszáznegyven adminisztratív feladatokat ellátó tisztviselő és kétezerkétszáz őket szolgáló segédjük élt itt. Ta Prohm személyzetéhez tartozott még hatszázötven apszara, azaz mennyei táncosnő is. A kolostor legjelentősebb melléképületében van a Táncosok terme, oszlopain apszara táncosokkal, elvileg ez volt a rituális táncok egykori helyszíne, ahol a falakon mesés apszarák és dévaták lejtik mennyei táncukat, körülöttük pedig a buddhista mitológia jelenetei láthatók – olykor a gyökerek takarásában.

Manapság Délkelet-Ázsia szerte a théraváda irányzatot gyakorolják, a Khmer Birodalom fennállása idején a mahájána volt a hivatalos, így Ta Prohm is mahájána buddhista templom-kolostor volt. A mahájána (szanszkrit szó, jelentése: a nagy jármű vagy széles út) a buddhizmus két létező fő irányzatának egyike (a másik a théraváda). A mahájána buddhisták azt tanítják, hogy a megvilágosodást egy életen belül elérheti akár egy világi ember is. A kolostor lakóinak ellátásáról a környező háromezer falu hetvenkilencezer lakója gondoskodott. Felfoghatatlan számok, csakúgy, mint az, hogy a Ta Prohm-kolostor állítólag mesés vagyonnal (arany, gyöngy, drágakövek, értékes szövetek, selymek és használati tárgyak) rendelkezett.

Szlávnits László *Angkori levelek* című írásában ezt olvas-

Angkorthombban az Elefántterasz

Dévata-ábrázolás, Angkor

Angkorvat Emile Gsell francia
fotográfus 1866-ban készült felvételén

Ta Prohm kolostortemploma szobrai

Angkorvat, szoborsor a központi szentélyhez vezető úton

Fénykép
a dzsungel
térhódításáról

hatjuk: „Ta Prohm egyszerűen magával ragadja, egy szempillantás alatt kiemeli az embert a XXI. századi hétköznapi világából, s egy olyan szférába repíti, ahol megváltoznak az idő és a tér, a fontos és a lényegtelen, a szép és a rút, a biztonságot adó és az ijesztő megszokott dimenziói. Ta Prohm fenséges nyugalma elementáris erővel hat az emberre...”

Európa rácsodálkozása a khmer művészetre

Az 1586-ban idelátogató António da Madalena portugál miszionárius-szerzetes Angkorvat első európai látogatói közé tartozott. 1850-ben egy másik miszionárius, a francia Charles-Émile Bouillevaux az őserdő közepén rátalált Angkor néhány templomára, és rövid leírást adott róluk. Nyolc évvel később honfitársa, Henri Mouhot – aki természettudósként lepkéket gyűjtött – szintén romokba botlott, és az ő 1868-ban posz-

Turistákat hívogató kambodzsai hirdetés

tumusz publikált rajzaiból derült ki, mit is rejt a kambodzsai őserdő. (Mouhot a templom keletkezését, helytelenül, a Római Birodalom idejére datálta.) A szenzációs felfedezés hatására Louis Delaporte megszervezte az első tudományos expedíciót, amelyről templomrajzokkal, a domborművek viaszlenyomataival és szobrokkal tért vissza, továbbá megjelentetett egy metszetekkel gazdagon illusztrált tanulmányt is. Az 1878-as párizsi világkiállítás tovább növelte az érdeklődést a khmer kultúra iránt, de a város és Angkorvat akkor vált igazán híressé, amikor Pierre Loti kambodzsai utazását követően megírta *Un pèlerine d'Angkor* című könyvét, és August Rodin, a nagy szobrász 1914-ben rajzsorozatot készített a templomot díszítő *apszarákról*, a királyi táncosnőkről. A mitológiai apszarék utódainak tekinthető táncosnők a khmer vallási ünnepeken pompás öltözkében táncoltak. A Kambodzsai Királyi Balett tagjai mind a mai napig ilyen jelmezeket hordanak.

Angkorvat megóvása

A XX. században a templomot fel kellett újítani, főleg a mindent elborító növényzet miatt. 1931-ben az *École française d'Extrême-Orient* (EFEO) régészei kezdték meg Angkorban a tematikus kutatásokat. A feltárási és restaurálási munkálatokat az 1970-es és 1980-as években a vörös khmerek hatalomra jutása és a polgárháború miatt felfüggesztették, de szerencsére ez idő alatt a templom csak kevés kárt szenvedett. A háborús periódus után 1986-ban az *Archaeological Survey of India* (ASI) régészei újra munkához láttak, megkezdték Angkorvat ma is tartó restaurálását. 1992 óta a templom mint Angkor része világörökség. Azóta az UNESCO és az *International Coordinating Committee* (ICC) felügyelete alatt a kambodzsai *Authority for the Protection and Management*

of Angkor and the Region of Siem Reap (APSARA) Intézet, az *École française d'Extrême-Orient* (EFEO), a *Japanese Government Team for Safeguarding Angkor* (JSA), az amerikai *World Monuments Fund* (WMF) és a német *German Apsara Conservation Project* (GACP) nemzetközi tudóscsoportjai dolgoznak Angkor megóvásáért.

Az épület csodálatosan megmunkált homokkőből épült, néhány nem látható, belső épületemhez (lépcsők oldaltámaszának) lateritet alkalmaztak. A tömbök megmunkálásában fontos szempont volt, hogy az egymáshoz illesztésük után tökéletesen egyöntetűnek hassanak, az illesztések ne látszanak.

Építészeti vizsgálatok is II. Szurjavarman király nagy székesegyházának méretei, amint azt leírtuk, gigantikusak. A vízzel teli árkok az ősoceánt, a falak pedig a földet és a hegyeket szimbolizálják. A két töltésen tizenégy-tizenégy kölépcső vezet a vízhez, ahol a hívők a rituális tisztálkodást végezték. Háromszázötven méter hosszú, kövezett, magasított út vezet a templomhoz. Három teraszt növekvő magasságú oszlopokkal alátámasztott fedett folyosók veszik körül. A templom a „teljeség” szimbóluma, teraszai azok a szintek, amelyeken végighaladva az ember eljuthat a tudáshoz és a lélek újjászületéséhez, majd az istenek házához és a *lingam*hoz, a világnak a megistenült király fallikus szimbólumával jelölt középpontjához.

A tornyokat összekötő hosszú, árkádos folyosókat csodálatos domborművek borítják. Ezek a fontos személyiségeket és csatákat, eposzi és udvari jeleneteket ábrázoló műalkotások a khmer nép történetét beszélik el. A remekmű legkiemelkedőbb része a *Tenger köpülése* címen ismert dombormű, amelyen azt láthatjuk, hogy istenségek és szövetséges démonaik Visnu segítségével az ősoceánból elkészítik az *amirát*, a halhatatlanság italát. Körülöttük bájos nőalakok: fedetlen keblű égi táncosnők (*apszarák*) és isteni nimfák (*dévaták*), akik gyönyörrel árasztják el a paradicsombeli kiválasztottakat. Az egész kompozícióra a formai tökéletesség, a tömegek és a fény-árnyék hatások finom játéka jellemző. Mintha az egész épületegyüttes nem csupán a szent hegy ideális modellje kívánna lenni, hanem az egész univerzumé és annak csillagászati ciklusaié, a világról, az időről és a térről alkotott magasztos spiritualitású, globális vízióba foglalva.

Az 1296 nyarán a kínai császár megbízásából Angkorba látogató *Csou Ta-kuan* nagykövet rendkívül fontos, részletes feljegyzéseket készített a korabeli főváros életéről, melyek mindmáig a történelmi Angkor feltárásának alapvető forrásai. Az ő beszámolója szerint a néhai uralkodót Angkorvat központi tornyában temették el, és azt mint mauzóleumot említik.

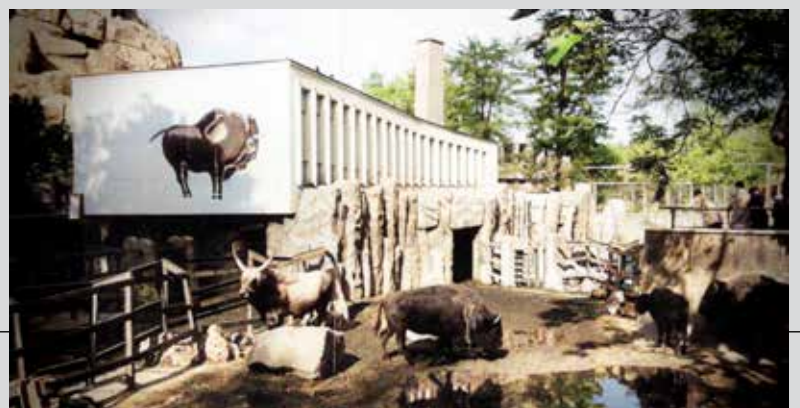
Angkorvat fontos nemzeti szimbólum, amely az egykori Khmer Birodalom és a mai kambodzsai nép összetartozását reprezentálja. A templom képe nemcsak a kambodzsai zászlón, hanem az állami címeren és a bankjegyeken is megjelenik.

Angkor – a khmer építészet és szobrászat különleges templomvárosa – ma Délkelet-Ázsia egyik legnagyobb turistalátványossága. Bár az első látogatók már az 1878-as párizsi világkiállítás után megérkeztek, a régió turisztikai fellendülése csak százhusz évvel később indult meg. A politikai helyzet stabilizálódása után, az 1990-es évektől kezdve fokozatosan növekedett a Kambodzsába érkező külföldi látogatók száma. Ekkortól kezdve az állam a turizmus és turisztikai infrastruktúra tudatos kiépítésébe és fejlesztésébe kezdett. Napjainkban évente több millió külföldi keresi fel Angkor egzotikus templomait, és biztosak lehetünk benne, hogy egyikük sem mond le Angkorvat meglátogatásáról. A turisták mellett Angkorvat mindennapos látogatóinak a buddhista szerzetesek számítanak.

Összeállította: Sághy Ildikó

SISSI ZSIRÁFJÁTÓL A BIODÓMIG

Képek Kocsis Tibor
dokumentumfilmjéből

Biodóm a Pannon Parkban

Új kerterész készül a Kárpát-medence egykori élővilágának megidézésére – középpontjában a Biodómmal
Képek a Biodóm látványtervéből

Cikkünk a 15. oldalon

LYUKASÓRA KÜLÖNSZÁM
XXXII. évfolyam, 6. szám, 2023/6.

A szerkesztőbizottság tagjai:
Alföldy Jenő, Ágh István,
Bertalan Tivadar, Czigány György,
Dobai Péter, Janeu Laura,
Pröhle Gergely, Raffay Dávid,
Rózsássy Barbara, Rozsondai Marianne,
Szakonyi Károly, Szikora János

Főszerkesztő: Sághy Ildikó
Főmunkatárs: Szakonyi Károly
Művészeti vezető: Réti Attila
Olvasószerkesztő: Bognár Antal
Rovatvezetők: Weltler Ildikó, Simon Erika

Különszámunkat Kocsis Tibor *Sissi zsiráfjától a Biodómgig* című filmjének képeivel, valamint Angkor, a hajdani khmer főváros dokumentumképeivel illusztráltuk.

Nyomdai kivitelezés:
VIRTUÓZ Kiadó és Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető: Tolonics Gergely